

hebben gepubliceerd. Terecht immers constateert hij dat de Nederlandse historici die zich met dit onderwerp hebben beziggehouden en nog bezighouden, hun vorderingen jammer genoeg veelal in het Nederlands hebben geboekstaafd. En dat dat mede de oorzaak is van de vele misverstanden over Nieuw-Nederland en de Nieuw-Nederlanders in de zeventiende eeuw, ligt voor de hand. Naar ik uit betrouwbare bron heb begrepen zal Jacobs met die 'slechte gewoonte' breken. Een vertaling is in de maak. Het onderzoek verdient het.

Paul C. van Royen

A. Schmidt, *Overleven na de dood. Weduwen in Leiden in de Gouden Eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001, Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de 17de eeuw; Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2001, 332 blz., ISBN 90 351 2362 X).

Het proefschrift van Ariadne Schmidt over weduwen in Leiden tijdens de Gouden Eeuw valt binnen het project Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de zeventiende eeuw. De laatste jaren is er een aantal dissertaties vanuit dit programma afgerond. Zoals de naam al suggereert, bedoelt het project een cultuurgeschiedenis te schrijven van de Republiek, maar dan wel een cultuurgeschiedenis van de verschillende sociale groepen in specifieke gebieden. De scheidslijn met de sociale geschiedenis is dan niet meer zo duidelijk, met als gevolg dat het Republiek-project ook de sociale geschiedenis van zeventiende eeuw een impuls heeft gegeven. Vooral bevolkingsgroepen die minder belicht zijn bleven, krijgen in een aantal boeken uit deze reeks aandacht. Dat betekent nieuwe inzichten in het dagelijks leven van gewone burgers in steden, in armen en vrouwen, en in de manier waarop deze groepen rondkwamen en hun sociale contacten onderhielden. Dat mag 'bedeeldencultuur' heten, maar het is ook sociale geschiedenis. Tot die categorie behoort ook het boek van Schmidt.

De Leidse bevolking bestond voor een aanzienlijk deel uit weduwen. Volgens de volkstelling van 1622 stond in 13 procent van de huishoudens een vrouw aan het hoofd. Weduwen zijn daarnaast een interessant historisch onderwerp omdat zij door hun onafhankelijkheid en bijzondere status beter te traceren zijn dan gehuwde vrouwen en weduwnaars. Centraal in het boek staat de verandering van handelingsonbekwame gehuwde vrouw naar handehngsbevoegde weduwe. De auteur onderzoekt de sociaal-economische gevolgen van het weduwschap voor Leidse vrouwen tijdens de periode 1580-1700. Alle sociale lagen uit de Leidse bevolking komen daarbij aan bod. Een aparte plaats in het boek krijgt de beeldvorming over weduwen, welke zij wil toetsen aan de gegevens die zij in haar onderzoek heeft gevonden. Voor Schmidt is — uiteraard naast het overlijden van de partner — de sterke beeldvorming van weduwen één van de belangrijkste gemeenschappelijk kenmerken van weduwen.

Haar informatie baseert ze op een veelheid aan bronnen, maar drie noemt zij met name in de inleiding. Ten eerste de rekesten aan de rechtbank. Deze werden (meestal) door Leidse burgers ingediend, waarvan de meerderheid uit weduwen bestond. Een tweede belangrijke soort bron vormen de volkstellingen en belastingkohieren. Ten slotte werden notariële stukken gebruikt: testamenten, huwelijkscontracten, arbeidscontracten en attestaties over allerlei zaken. Aanvullende informatie haalde Schmidt uit een groot aantal verschillende bronnen die pas in de loop van het boek — en nog duidelijker in het archievenoverzicht — aan bod komen.

Het eerste hoofdstuk over beeldvorming is een schets van de bekende tegenstelling van de 'ware weduwe' en de 'vrolijke weduwe'. De eerste leeft vroom, teruggetrokken, rouwend en is niet geneigd opnieuw te trouwen. De tweede geniet van haar leven, is trouweloos en huwt snel

weer. Dit type weduwe schroomt niet om een door de omgeving ongewenst huwelijk met een jongere man aan te gaan. In twee uitgebreide hoofdstukken behandelt Schmidt vervolgens de juridische status van vrouwen op verschillende terreinen. Hierin bevindt zich een interessante vergelijking tussen de rechtspositie van Nederlandse vrouwen met Franse, Duitse en Engelse vrouwen. De handelingsonbekwaamheid tijdens hun huwelijk was niet alleen nadelig, want om die reden werden weduwen niet aansprakelijk geacht voor de schulden van hun man en mochten ze afstand doen van de boedel.

Interessant is dat Schmidt concludeert dat de handelingsbekwaamheid van weduwen in de praktijk slechts werd aangewend om het gezin zoals dat vóór de dood van de echtgenoot bestond voort te zetten. Het betrof dus niet zozeer een verandering van de status van vrouwen, maar een continuering van het familieleven. Dat blijkt eveneens uit het Hollandse erf- en huwelijksgoederenrecht, waarin de belangen van de weduwe en haar gezin boven bloedverwanten werd gesteld. Hiermee kregen vrouwen ook meer kansen dan elders in Europa om haar bestaan na de dood van de partner te continueren.

Over het algemeen resulteerde de dood van een echtgenoot in sociaal-economische verarming voor weduwen uit alle lagen van de bevolking. Dat gold vooral voor vrouwen met lage arbeidslonen waarmee het gezin niet onderhouden kon worden. Voor weduwen van ambachtslieden was het weduwenrecht van groot belang. Wie het ambacht van de echtgenoot kon voortzetten, verkreeg economische onafhankelijkheid en betere vooruitzichten. Ambachtsvrouwen hadden daardoor betere kansen op de huwelijksmarkt. Weduwen van stadsdienaren hadden veel minder goede vooruitzichten, omdat zij hun activiteiten als hulp van hun man zelden mochten continueren na zijn dood. De situatie waarin de vrouw achterbleef had dus niet zozeer te maken met de sociaal-economische status van hun overleden man, maar meer met de organisatie van het werk van de overledene.

Schmidt stelt dat de verarming verlies aan reputatie voor het hele gezin meebracht. Deze problemen werden erkend door de plaatselijke autoriteiten en hun status werd gekoppeld aan extra rechten. Weduwen hadden bijvoorbeeld sneller recht op armenzorg dan anderen. De reputatie van weduwen werd, in tegenstelling tot weduwnaars, naast economische omstandigheden, aan hun sekse gerelateerd. Weduwen werden per definitie gezien als eervolle armen. Hier wrikt het ergens. Hoe is dit te rijmen met de stelling dat het weduwschap resulteerde in een verslechtering van de reputatie? Het is waarschijnlijker dat weduwen vaker armenzorg kregen omdat hun kansen op de arbeidsmarkt minder gunstig waren dan die van weduwnaars. Ten slotte moesten weduwen, ondanks hun status als eervolle arme, net als anderen aantonen dat zij werkelijk in financiële nood verkeerden voordat zij steun ontvingen. Of hebben we hier te maken met een dubbelzinnigheid van de autoriteiten? We blijven het antwoord schuldig.

Een structureel bezwaar is dat de beloofde vergelijking tussen beeldvorming en dagelijkse praktijk sowieso niet uit de verf komt. De twee typen weduwen zijn niet meer terug te vinden in de praktijkgevallen en een uitleg hiervoor wordt niet genoemd. Verantwoording in de tekst van gemaakte keuzes en kritische bronnenbesprekingen moet de lezer vaker in dit boek missen. Dat neemt niet weg dat Schmidt met haar studie naar weduwen een mooie bijdrage heeft geleverd aan het onderzoek naar het vroegmoderne gezin. Haar bronnen zijn veelzijdig en geven soms verrassende inzichten. Tot slot zijn de hoofdstukken over de juridische aspecten van het huwelijk waardevol voor iedereen die zich wil bezig houden met de juridische status van vrouwen tijdens de vroegmoderne periode.

H. Knapen, *Forests of fortune? The environmental history of Southeast Borneo, 1600-1880* (Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen 2001, Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXXXK; Leiden: KITLV Press, 2001, xiii + 487 blz., ISBN 90 6718 158 7).

Dit is een proefschrift van een culturele antropoloog op het jonge vakgebied van de milieugeschiedenis (*environmental history*) van Indonesië, tevens het eerste resultaat in de vorm van een dissertatie van onderzoeksproject genaamd EDEN (voor Environment, Demography, Economy, Nusatenggara) dat in de jaren negentig uitgevoerd werd aan het KITLV (Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde) te Leiden. Het is een boeiend relaas geworden van de continue interactie tussen mens en milieu in het zuidoostelijk deel van het eiland Borneo. Het eigenlijke verhaal beslaat 400 pagina's (de rest bestaat uit bijlagen en bijwerk). In methodologisch opzicht onderscheidt het boek zich allereerst door een Indonesië-centrische benadering, dat wil zeggen dat in de beschreven periode niet de VOC of het Nederlandse koloniale bewind centraal staan maar juist de inheemse bevolkingsgroepen, Dayaks en Maleiers. Voorts wordt stelselmatig een integratie nagestreefd tussen fysieke geografie, demografie, economie en geschiedenis. Het boek biedt een soms erg detailrijk verslag van literatuur- en archiefonderzoek, met name in Jakarta en Den Haag. Veertien weken van de totale looptijd van het onderzoek, vier jaar, werden besteed aan verblijven ter plaatse in Kalimantan.

De twee voornaamste conclusies van het boek dringen zich gaandeweg door de elf hoofdstukken op. Ten eerste dat binnen de beschreven periode een onderscheid gemaakt moet worden tussen de minder dynamische zeventiende en achttiende eeuw, toen de bevolkingsgroei opvallend traag was, enerzijds en anderzijds de meer dynamische periode na 1800 toen de demografische, politieke en economische ontwikkelingen in een stroomversnelling raakten; dit is nieuw in de geschiedschrijving over dit gebied. Ten tweede dat de inheemse bevolking van de regio zich heel vindingrijk toonde in het zich aanpassen aan veranderende omstandigheden ofwel dat de inheemse samenleving aanmerkelijk dynamischer was dan menige waarnemer van het koloniale bestuur destijds dacht; dit is overigens ook in recente studies naar voren gebracht met betrekking tot de late negentiende en vroege twintigste eeuw. (In een wanhopige poging tot polemiseren stelt Knapen zich zelfs ten doel een terloopse opmerking te ontkrachten die de periode vóór 1880 betreft, maar gemaakt wordt in een studie over de periode na 1880.) De twee conclusies zijn onderbouwd met tal van voorbeelden betreffende de invloed — en beïnvloeding — van het fysieke milieu en de sociaal-economische organisatievormen.

Het kan niet anders dat een boek zoals dit thematisch opgebouwd is. Achtereenvolgens passeren de volgende thema's de revue: het fysieke milieu (vooral het klimaat), bevolkingsgroei en vruchtbaarheid, sterfjepatronen, landbouw, commerciële landbouw, veeteelt, bosbouw en visserij (inclusief mijnbouw!), onzekerheden en aanpassingen en, tenslotte, de interactie tussen mens en milieu in het algemeen. De twee hoofdstukken over demografie horen bij elkaar, evenals de beide hoofdstukken over landbouw, maar zouden tezamen onhandig omvangrijk zijn geworden. Vaak kampt de auteur met een gebrek aan statistische gegevens wat hem echter niet weerhoudt van stellig geformuleerde hypothesen. Zo gebruikt hij de consumptie van zout als proxy of vervangende variabele voor de omvang van de bevolking in de jaren 1840-1879 waaruit een jaarlijkse gemiddelde groeivoet van de bevolking van 1,1% rolt; het is overigens niet erg duidelijk hoe de trendlijn in de hierbij behorende grafiek (fig. 9 op pagina 110) berekend is.

Ondanks de vele details blijft het geheel goed leesbaar. Alleen geeft de nadere argumentatie